

Ο νεοαναθεωρητικός σοσιαλισμός και η πνιγμένη φωνή του νέου ΠΑΣΟΚ

Βασίλης Φούσκας*

Περίληψη

Το άρθρο αυτό επιχειρεί να ερμηνεύσει το σύγχρονο πολιτικό πρόσωπο του ΠΑΣΟΚ μέσα από την τάση του νεοαναθεωρητισμού που χαρακτηρίζει σήμερα τη δυτικοευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία.

Διαφαίνεται ότι το ΠΑΣΟΚ είχε μία δυσκολία να εγκολπώσει τη νεοαναθεωρητική πολιτική, γεγονός που αποδίδεται στο ότι τα κομματικά και λαϊκά συμφέροντα αρθρώνονταν μέσα από τις δομές του κεϋνσιανού κράτους, του οποίου η κορπαριστική εκδοχή διέφερε από αυτή της Β. Ευρώπης.

Σήμερα υπάρχει μία ασταθής ισορροπία μεταξύ νεοαναθεωρητικού και παπανδρεϊκού σοσιαλισμού που εκφράζεται και στο πολιτικό πρόγραμμα.

Η τοποθέτηση του ζητήματος

Νεοαναθεωρητισμός είναι ένας όρος που καθιερώθηκε από τον Donald Sassoon στο ογκώδες βιβλίο του *Εκατό χρόνια Σοσιαλισμού*¹. Η έννοια υποδηλώνει ότι το μεταπολεμικό μοντέλο ανάπτυξης που βασιζόταν στο θεμελιακό ρόλο του κεϋνσιανού κράτους έχει πια εξαντληθεί. Οι ηγεμονικές τάσεις του Θατσερισμού και Ρηγκανισμού, των δεκαετιών του '80 και '90, άλλαξαν το πρό-

* Ο Βασίλης Φούσκας διδάσκει ευρωπαϊκή πολιτική ιστορία στο Queen Mary and Westfield College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, και συγκριτική ευρωπαϊκή πολιτική στο University of North London. Το παρόν άρθρο μας απεστάλη από τον ίδιο.

τυπο της κεφαλαιακής συσσώρευσης και συνεπώς τη μορφή άρθρωσης μεταξύ κοινωνικής οικονομίας και έθνους-κράτους. Ο νεοφιλελευθερισμός έχει θεμελιακά αλλάξει το κοινωνικοπολιτικό πεδίο, στο οποίο θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά κάθε αριστερή κεϋνσιανή πολιτική. Συμβαδίζοντας λοιπόν με τις τάσεις αυτές και λαμβάνοντας υπόψη τους νέους διεθνείς αντικειμενικούς περιορισμούς (constrains), η Δυτικοευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία άλλαξε την πολιτική στρατηγική της: *Οι Ευρωπαίοι σοσιαλδημοκράτες, προτείνοντας μια νεοαναθεωρητική πλατφόρμα και χωρίς να απορρίψουν τις πλευρές του κεϋνσιανού κράτους, θα έπρεπε να αλλάξουν προτεραιότητες προς μια περισσότερο ενοποιημένη και πολιτικοποιημένη Ευρωπαϊκή προοπτική.*

Ακολουθώντας το Γερμανικό σοσιαλιστικό κόμμα SPD, οι Ιταλοί κομμουνιστές άρχισαν να πραγματοποιούν το πέρασμα τους στο νεοαναθεωρητισμό κατά το διάστημα του δεύτερου μισού της δεκαετίας του ογδόντα. Οι Γάλλοι σοσιαλιστές, μετά την αποτυχημένη κεϋνσιανή προσπάθειά τους το 1981-83, ακολούθησαν παρόμοια πολιτική. Το ίδιο και οι Ισπανοί σοσιαλιστές. Τέλος, το εργατικό κόμμα της Μεγάλης Βρετανίας ήταν η τελευταία μεγάλη ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία που ακολούθησε το νεοαναθεωρητικό ρεύμα. Ορόσημο αυτής της στροφής πρέπει να θεωρηθεί η κατάργηση του γνωστού "άρθρου τέσσερα" (clause four) από τον Tony Blair, δηλαδή, η καταστατική δέσμευση του κόμματος στις εθνικοποιήσεις.

Το ΠΑΣΟΚ, είχε τους δικούς του λόγους να φιγουράρει στο τέλος της λίστας: Υπό την κυβέρνηση του, στη δεκαετία του ογδόντα, η Ελλάδα, με εξαίρεση βέβαια τις Σκανδιναβικές χώρες, ήταν η μόνη Ευρωπαϊκή χώρα που ακολουθούσε σταθερά μια φιλοκεϋνσιανή και φιλοεργατική πολιτική. Το ΠΑΣΟΚ διεύρυνε το δημόσιο τομέα, ενώ οι μισθολογικές αυξήσεις στην βιομηχανία κυμάνθηκαν γύρω στο 30 %, δηλαδή μια πραγματική αύξηση της τάξης του 6%. Επιπλέον, διεύρυνε την πολιτική δημοκρατία και τα κοινωνικά δικαιώματα, ενώ προώθησε σημαντικά το κράτος πρόνοιας. Ο Ανδρέας Παπανδρέου δε δίστασε το 1987 να απολύσει τον τότε υπουργό οικονομικών Κώστα Σημίτη, όταν ο τελευταίος προσπάθησε να εφαρμόσει ένα πρόγραμμα λιτότητας και μια αντιπληθωριστική πολιτική. Εδώ αξίζει να αναφέρουμε κάποια σημεία:

1. Η φιλοκεϋνσιανή πολιτική του ΠΑΣΟΚ στη δεκαετία του ογδόντα ήταν σε συμφωνία με αυτή του προκατόχου του στη δεκαετία του 70, δηλαδή της Νέας Δημοκρατίας².

2. Η διεύρυνση του κράτους πρόνοιας και η πολιτική της αναδιανομής επιτελέσθηκε εις βάρος της δημόσιας οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, για τη χρηματοδότηση του δημόσιου ελλείμματος, το ΠΑΣΟΚ στηρίχτηκε σε εσωτερικό και εξωτερικό δανεισμό. Συνάμα, οι φορολογικές εισπράξεις ήταν ανεπαρκείς. Στη διάρκεια της δεκαετίας του ογδόντα, παρά την ανάπτυξη των πραγματικών εισοδημάτων κατά 26%, η φορολογική είσπραξη παρέμεινε στο χαμηλό επίπεδο του 4,5 % του ΑΕΠ, ποσοστό που θεωρείται λιγότερο από το μισό του κατά μέσου όρου των χωρών του ΟΟΣΑ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε'Ε)³. Παράλληλα, η "παραοικονομία", διάφορες πολύ-απασχολησιακές δομές (όπως μικρές επιχειρήσεις, αυτοαπασχολούμενοι στον τουρισμό και σε άλλους τομείς, περιστασιακή εργασία, εποχιακή απασχόληση κτλ), μπορούσαν να λειτουργούν ελεύθερα, καθώς ήταν απρόσβλητες στην ανίκανη φορολογική μηχανή του κράτους.

3. Η διεύρυνση του κοινωνικού κράτους πρόνοιας και η πολιτική της αναδιανομής του ΠΑΣΟΚ πρέπει να εξετασθεί σε σχέση με τις σημαντικές χρηματικές εισροές από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του ογδόντα. Η διαχείριση της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ, αντί να προωθήσει τις τεχνικοοικονομικές υποδομές, προτίμησε να επιμείνει στην αύξηση των εισοδημάτων των χαμηλότερων μεσαίων τάξεων, αγροτών και διαφόρων κοινωνικών ομάδων του αγροτικού πληθυσμού.

Έχοντας αναφέρει όλα τα παραπάνω, θα υποστηρίξω ότι η δυσκολία του ΠΑΣΟΚ να εγκολπώσει τη νεοαναθεωρητική πολιτική, έγκειται στο ότι και τα κομματικά και τα λαϊκά συμφέροντα αρθρώνονται μέσα από τις δομές του κεϋνσιανού κράτους, που η κορπορατιστική του εκδοχή διαφέρει ουσιαστικά από αυτήν της Βόρειας Ευρώπης. Μέσα σε αυτό το γενικό πλαίσιο, ο σκοπός των παρακάτω συλλογισμών είναι να αναδείξουν την ιστορική και πολιτική συνάφεια των αλλαγών ηγεσίας μέσα στο ΠΑΣΟΚ και να εντοπίσουν ακριβώς τους αντικειμενικούς περιορισμούς, διαμέσου των οποίων καλείται να λειτουργήσει η νεοαναθεωρητική ηγετική ομάδα του Σημίτη. Θα εστιάσω επίσης την προσοχή μου στα προβλήματα της Ελλάδας με την Τουρκία και θα επιχειρήσω να διατυπώσω τις απόψεις μου για το δίλημμα "λαϊκισμού-εκσυγχρονισμού", που διαπερνά το ελληνικό πολιτικό γίγνεσθαι.

“Κουτσά - στραβά”: Νεοαναθεωρητισμός στην εξουσία

Στις 18 Ιανουαρίου 1996, αρκετά αιφνιδιαστικά, ο Σημίτης νίκησε τους εσωκομματικούς λαϊκιστές αντιπάλους του και έγινε πρωθυπουργός⁴. Αμέσως μετά την εκλογή του, η Τούρκος πρωθυπουργός Τανσού Τιλέρ, σε μια προσπάθεια της να ενισχύσει τη θέση της, μετά από επαναληπτικές εκλογές το Δεκέμβριο του 1995, έκανε έκκληση στα εθνικιστικά ένστικτα, προκαλώντας έτσι την ελληνική κυβέρνηση. Τούρκοι κομάντος αποβιβάστηκαν στις ελληνικές βραχονησίδες των Ίμια και υπέστειλαν την ελληνική σημαία. Η κρίση, η χειρότερη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας από το 1987, ήταν περισσότερο μια δραστική υπενθύμιση των εσωτερικών προβλημάτων της Τουρκίας, παρά μια απλή δοκιμασία για το νέο πρωθυπουργό, που αν και μπορούσε να αποφύγει τον ακραίο αντί-πατριωτισμό, ενέργησε με σύνεση⁵.

Ο τρόπος με τον οποίο εκλέχτηκε ο Σημίτης και κέρδισε τις αιφνιδιαστικές εκλογές του 1996 (βλέπε πίνακα 1), η παρατεταμένη επιρροή του Παπανδρέου, που και μετά το θάνατο του διατηρείται ισχυρή, η Τουρκική πρόκληση στο Αιγαίο, τα φοβερά γεγονότα στην Κύπρο το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1996, καθώς και η πρόσφατη κινητοποίηση των βαμβακοπαραγωγών, έχουν αναδείξει ολοφάνερα ότι η μελλοντική πορεία των εκσυγχρονιστών δεν θα είναι ένας βασιλικός δρόμος, ομαλός και χωρίς κινδύνους. Ωστόσο, τα προβλήματα δε σταματούν εδώ.

Πίνακας 1
Εκλογικά αποτελέσματα, 1989 -1996

Κόμματα	Ιούν. 1989	Έδρες	Νοεμ. 1989	Έδρες	1990	Έδρες	1993	Έδρες	1996	Έδρες
ΝΔ	44.28	145	46.19	148	46.89	150	39.30	110	38.12	108
ΠΑΣΟΚ	39.13	125	40.68	128	38.61	123	46.88	170	41.49	162
ΣΥΝ*	13.13	28	10.97	21	10.28	19	2.94	-	5.12	10
ΚΚΕ	-	-	-	-	-	-	4.54	9	5.61	11
ΠΟΛΑ	-	-	-	-	-	-	4.87	11	-	-
ΔΗΚΚΙ	-	-	-	-	-	-	-	-	4.43	9
Άλλα**	1.40	2	1.12	2	1.47	3	-	-	-	-

* Ο Συνασπισμός ιδρύθηκε το 1989 από το ΚΚΕ, την ΕΑΡ και άλλες μικρότερες

αριστερές δυνάμεις. Το ΚΚΕ εγκατέλειψε το συνασπισμό μετά τις εκλογές του 1990.

** Το ΠΑΣΟΚ και ο ΣΥΝ παρουσίασαν κοινούς υποψήφιους στις μονεδρικές εκλογικές περιφέρειες, κερδίζοντας έτσι, 1 και 4 έδρες στις εκλογές του Νοεμβρίου 1989 και του Απριλίου 1990 αντιστοίχως.

Όπως αναφέρεται στις θέσεις του Συνεδρίου του ΠΑΣΟΚ⁶, η ηγετική νεοαναθεωρητική πτέρυγα πρέπει να μεταρρυθμίσει το δημόσιο τομέα, δηλαδή ολόκληρο το διοικητικό μηχανισμό, στην καρδιά του οποίου βρίσκεται ο κορπορατιστικός και κεϋνσιανός πυρήνας της Τρίτης Δημοκρατίας⁷. Επομένως, η θεσμική ανασυγκρότηση εμφανίζεται ως η πιο ουσιαστική προϋπόθεση για την συμμετοχή της χώρας στη νομισματική ένωση του 1999. Η εικόνα είναι μάλλον ζοφερή.

Οι νεοαναθεωρητές είναι αναγκασμένοι να λειτουργήσουν σε ένα περίπλοκο δίκτυο μεσοαστικών συμφερόντων, που κατεξοχήν δημιουργήθηκαν υπό τη διαχείριση της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ στη δεκαετία του ογδόντα. Τα συμφέροντα αυτά είναι ενσωματωμένα και αποκρυσταλλωμένα στον κομματικό και κρατικό μηχανισμό και ενέχουν ισχυρούς πελατειακούς δεσμούς με την κοινωνία των πολιτών. Αυτό φυσικά δε σημαίνει ότι οι βορειοευρωπαίοι νεοαναθεωρητές λειτουργούν σε ένα πεδίο ελεύθερο από αντικειμενικούς περιορισμούς και δίχως κορπορατιστικά ή άλλα πελατειακά συμφέροντα, κληρονομημένα από το παρελθόν. Ωστόσο, το ζήτημα είναι ότι ενώ οι βόρειοευρωπαίοι νεοαναθεωρητές έχουν βρει το έδαφος κάπως προετοιμασμένο για την άσκηση της πολιτικής τους από τους νεοφιλελεύθερους κατά τη δεκαετία του ογδόντα, η νέα ηγετική πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ έπρεπε να το αποκαθάρει *ex novo* και *coram populo*, δηλαδή, να αντιμετωπίσει τα μεσοπρόθεσμα αποτελέσματα της δικής της πολιτικής, την οποία εξάσκησε στη δεκαετία του ογδόντα και που τη σημερινή εποχή έρχεται σε αντίθεση με τις ντιρεκτίβες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτό, αναμένεται φυσικά να επιφέρει τεράστιο πολιτικό κόστος⁸.

Η Ελλάδα έως τώρα είναι το μοναδικό μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αποκλείεται από την πρώτη ομάδα χωρών της νομισματικής ένωσης το 1999⁹. Ο πληθωρισμός σταδιακά μειώνεται αλλά το 8.3% είναι ποσοστό διπλάσιο από το μέσο όρο της Ένωσης. Το δημόσιο χρέος ανέρχεται σε επίπεδο ρεκόρ της τάξης του 110% του ΑΕΠ και η ανεργία προβλέπεται φέτος να φτάσει στο 10.2%. Σε όλα αυτά έρχονται επιπλέον να προστεθούν και οι έντονες διαμαρτυρίες των βαμβακοπαραγωγών το Νοέμβριο - Δεκέμ-

βριο 1996. Οι Έλληνες αγρότες είναι ένα ισχυρό πολιτικό λόμπι, καθώς αποτελούν ποσοστό 20% του συνολικού εργατικού δυναμικού. Απαιτούν λοιπόν από τη νεοαναθεωρητική κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, μεταξύ άλλων, να τακτοποιήσει τα χρέη τους με την κρατική Αγροτική Τράπεζα, ύψους 1.3 δισ και να εισάγει φορολογική μείωση στα καύσιμα¹⁰. Ο Σημίτης διατήρησε αδιάλλακτη στάση και ζήτησε κατανόηση, καθώς κάθε υποχώρηση σε χρέη ή φόρους θα γινόταν εις βάρος της δημόσιας οικονομίας. Ανεξάρτητα από τις διαμαρτυρίες των αγροτών, ο υπουργός οικονομικών Γιάννης Παπαντωνίου δήλωσε ότι η Ελλάδα δεν έχει καμιά ευκαιρία να συμμετάσχει στην έναρξη της Ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης, αν και ο στόχος αυτός είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί κατά το 2001¹¹.

Νωχελικός νεοαναθεωρητισμός και μετακευσιανά απαιτούμενα.

Η νεοαναθεωρητική ηγετική ομάδα του ΠΑΣΟΚ είναι αναγκασμένη να ασκήσει την πολιτική της, μέσα στα περιορισμένα υλικά πλαίσια, διαμορφωμένα από τη φιλολαϊκιστική πολιτική του κόμματος στη δεκαετία του ογδόντα. Αυτό παίρνει τη μορφή μιας “ασταθούς ισορροπίας συμβιβασμών” μεταξύ των κυβερνητικών και κομματικών μελών. Για παράδειγμα, οι ηττημένοι αντίπαλοι του Σημίτη, ο Τσοχατζόπουλος και ο Αρσένης, βρίσκονται ακόμη στο υπουργικό συμβούλιο μαζί με άλλους σκληροπυρηνικούς, οι οποίοι είναι εξαιρετικά επιφυλακτικοί στην αυστηρή πολιτική που απαιτούν τα κριτήρια σύγκλισης του Μάαστριχτ. Αν και οι νεοαναθεωρητές διόρισαν έμπιστους διευθυντές σε πολλούς κρατικούς θεσμούς και οργανισμούς, η επιρροή των λαϊκιστών δε μειώθηκε. Μάλλον αυξάνεται και διοχετεύεται σε άλλους αντί-Μάαστριχτ πολιτικούς σχηματισμούς, όπως στο εθνικό-λαϊκιστικό κόμμα του Δημήτρη Τσοβόλα (ΔΗΚΚΙ) και στο Ελληνικό Κομμουνιστικό κόμμα. Συνεπώς, ερχόμαστε αντιμέτωποι με δύο ουσιαστικά επακόλουθα.

Από τη μια πλευρά, η ισχυρή παρουσία των λαϊκιστών σε διάφορους κρατικούς μηχανισμούς και κλάδους αποτελεί πραγματικό εσωτερικό εμπόδιο που αναστέλλει την εφαρμογή της νεοαναθεωρητικής μετακευσιανής πλατφόρμας. Από την άλλη, οι εσωτερικές αντιφάσεις του ΠΑΣΟΚ, με το να είναι διαπλασμένες στο υλικό πλαίσιο του κράτους και του κόμματος, επιδεικνύουν μια σοβαρή αποσάθρωση συμφερόντων, που παίρνει μια μορφή πέρα α-

πό τους απλούς “καυγάδες” μεταξύ μελών διαφόρων κρατικών και κομματικών μηχανισμών. Αυτή η δίπτυχη τάση άρθρωσης /αποσάθρωσης λαϊκιστικών πολιτικών συμφερόντων μέσα και έξω από το ΠΑΣΟΚ, είναι ακριβώς το αποτέλεσμα ρωγμών και αναδιοργανώσεων του ελληνικού κράτους, που συντελείται υπό τη νεοαναθεωρητική ηγεμονία και τις Ευρωπαϊκές πιέσεις. Αυτό είναι λοιπόν το υλικό πλαίσιο όπου αντανakλάται η πνιγμένη φωνή του νεοαναθεωρητικού ΠΑΣΟΚ.

Ωστόσο, η επιτυχία του νέου ΠΑΣΟΚ δεν εξαρτάται από το αν η νεοαναθεωρητική ηγετική πτέρυγά του θα αποδειχτεί ικανή ή όχι να συντρίψει τους λαϊκιστές και το πελατειακό δίκτυό τους με τα πλατύτερα λαϊκά στρώματα. Μια τέτοια θεώρηση είναι εντελώς αναληθής και μη ρεαλιστική. Το ΠΑΣΟΚ μπορεί να χαίρει την υποστήριξη της ελληνικής επιχειρηματικής τάξης, αλλά τόσο το ΠΑΣΟΚ όσο και ο επιχειρηματικός κόσμος θα εξαπατούνται εάν νομίζουν ότι μπορούν να πετύχουν έναν “καθαρό καπιταλισμό”, δίχως αντιφάσεις, ταξικές συγκρούσεις και εμπλοκή ποικίλων συμφερόντων. Πράγματι, *το ζήτημα δεν είναι η ήττα των λαϊκιστών αλλά η πραγματοποίηση μιας νέας, μετακεϋνσιανής συμφωνίας μεταξύ των κυρίαρχων και κυριαρχούμενων τάξεων υπό την αιγίδα μιας όλο και περισσότερο εξευρωπαϊσμένης και ανασυγκροτημένης πολιτικής διοίκησης*. Καθώς οι σοσιαλιστές είναι βέβαιο ότι θέλουν να παράγουν μια οικονομική πολιτική διαφορετική από αυτή των νεοφιλελεύθερων, η πρόταση αυτή καθίσταται επιτακτική ανάγκη για τη νεοαναθεωρητική ηγετική πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ.

Το ΠΑΣΟΚ και τα εθνικά διλήμματα

Η Ελλάδα είναι μια Ευρωπαϊκή και ταυτόχρονα Βαλκανική χώρα. Επομένως είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη Δύση και την Ανατολή, παρουσιάζοντας έτσι ένα μοναδικό σύνολο κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών αντιφάσεων. Στις νεοαναθεωρητικές θέσεις του ΠΑΣΟΚ αναγνωρίζεται αυτή η σημαντική διάσταση και διαγράφεται η προοπτική της Ελλάδας στα Βαλκάνια¹². Επιπρόσθετα, στο ίδιο ντοκουμέντο παρουσιάζεται ότι τα συμφέροντα της Ελλάδας βρίσκονται στην Ευρώπη, παράλληλα με μια ισχυρή Ευρωπαϊκή κυβέρνηση ικανή να εφαρμόσει μια κοινή αμυντική, εξωτερική και αγροτική πολιτική. Κάτι τέτοιο παρέχει στην Ελλάδα μια δικλίδα ασφαλείας έναντι της τουρκικής επιθετικότητας.

Είμαστε λοιπόν στο σωστό σημείο να διατυπώσουμε το παρακάτω ερώτημα: θα πρέπει ο νεοαναθεωρητισμός να θέτει ως προτεραιότητά του την άμυνα, την ασφάλεια, και μια πολιτική γενικής αναδιανομής εις βάρος του κοινωνικοοικονομικού και θεσμικού εκσυγχρονισμού της χώρας ή το αντίθετο; Το ερώτημα αυτό δεν είναι καθόλου περιοριστικό. Στην πραγματικότητα, διαπερνά ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, ανεξαρτήτως κομματικής τοποθέτησης στον άξονα Δεξιάς-Αριστεράς και τοποθετεί τις κομματικές πτέρυγες και ομάδες στη βάση της διαίρεσης λαϊκισμού-εκσυγχρονισμού¹³. Αυτοί που δίνουν προτεραιότητα στα εθνικά, αμυντικά θέματα και ζητήματα ασφαλείας, ενώ παράλληλα υποστηρίζουν μια ισχυρή παρουσία του κράτους στην οικονομία θεωρούνται λαϊκιστές (Γεράσιμος Αρσένης). Αυτοί που θέτουν ως προτεραιότητά τους την ανασυγκρότηση της χώρας σύμφωνα με τις ντιρεκτίβες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κριτηρίων σύγκλισης του Μάαστριχτ, θεωρούνται εκσυγχρονιστές. Θα υποστηρίξω ότι αυτή η υπαρκτή πολιτική διαίρεση βασίζεται σε λανθασμένες προϋποθέσεις.

Πάνω από όλα, θα πρέπει να υπενθυμίσω τους αναγνώστες ότι, *mutatis mutandis*, αυτό είναι ένα από τα παλιότερα διλήμματα της ελληνικής πολιτικής σκηνής. Ήταν η διαμάχη κλειδί, κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, μεταξύ του εκσυγχρονιστή Χαριλάου Τρικούπη και του λαϊκιστή Θεόδωρου Δεληγιάννη. Ο Τρικούπης υποστήριζε ότι η Ελλάδα –τότε μια περιορισμένη χώρα, περιλαμβάνοντας μόνο την Πελοπόννησο, ένα μικρό μέρος της ηπειρωτικής Ελλάδας (Στερεά Ελλάδα) και τις Κυκλάδες– έπρεπε πρώτα να εκσυγχρονίσει τις θεσμικές και οικονομικές της δομές και μετά να προχωρήσει στην βόρεια επέκτασή της. Ο Δεληγιάννης υποστήριζε το αντίθετο: Επέκταση του ελληνικού κράτους έπρεπε να προηγηθεί του εκσυγχρονισμού. Σήμερα, σχεδόν έναν αιώνα αργότερα, η ελληνική πολιτική κινείται στην ίδια, αν και κάπως διαφορετική, διαιρετική γραμμή.

Σήμερα, εκτός από μια μικρή εθνικιστική μειονότητα, κανένας δεν σκέφτεται την επέκταση της Ελλάδας εις βάρος κάποιας άλλης χώρας στα Βαλκάνια. Ωστόσο, υπάρχουν ισχυρές πολιτικές πτέρυγες, και στην Αριστερά και στη Δεξιά, που αποδίδουν προτεραιότητα στα ζητήματα της άμυνας, υπό την αιγίδα ενός αναγεννημένου κεϋνσιανισμού¹⁴. Από την άλλη, πολλοί νεοαναθεωρητές και εκσυγχρονιστές γενικώς, θεωρούν τις νεοφιλελεύθερες τάσεις και το Μάαστριχτ ως μια γραμμική και καθαρή διαδικασία καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού, δίχως καμπές ή αντιθέσεις. Με αυτόν τον τρόπο, αποτυγχάνουν να συλλάβουν την ανάγκη μιας

Ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής, υποτιμούν την αντίθεση μεταξύ της Αριστεράς και της Δεξιάς, και επομένως το ζήτημα μιας νέας, μετακεϋνσιανής κοινωνικής συμφωνίας παραμένει νεκρό γράμμα. Επιπρόσθετα, η εκσυγχρονιστική συνιστώσα έχει μια υποκριτική στάση στο ζήτημα της άμυνας της χώρας: Μόνο η ενδυνάμωση της πολιτικής και θεσμικής διάστασης της Ευρώπης θα αποτελέσει εγγύηση για την Ελλάδα εν όψει της προκλητικής πολιτικής της Τουρκίας. Φέροντας τη σοσιαλδημοκρατική πολιτική στο προσκήνιο είναι ο μόνος τρόπος να ξεπεραστεί το λανθασμένο δίλημμα "λαϊκισμός ή εκσυγχρονισμός". Αλλά υπάρχει και κάτι άλλο. Η αντίθεση "λαϊκισμού-εκσυγχρονισμού" εκλαμβάνεται από πολλούς πολιτικούς της Τρίτης Δημοκρατίας μέσω μιας μυστικοποιημένης αντίληψης. Με το να δίνουν προτεραιότητα είτε στα εθνικά θέματα είτε στον οικονομικό εκσυγχρονισμό, ξεχνούν το ιστορικό γεγονός, ότι δηλαδή δεν υπάρχει καμία γραμμική άρθρωση μεταξύ των δύο μεταβλητών. Θα μπορούσε πολύ εύκολα να υπάρξει μια ισχυρή στρατιωτική δύναμη κάτω από υπανάπτυκτες και ημιανάπτυκτες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και αντίστροφα. Το παράδειγμα της Τουρκίας είναι ενδεικτικό. Η χώρα αυτή, αν και έχει εξαιρετικά οικονομικά, κοινωνικά και εθνικά προβλήματα, διατηρεί ένα σύγχρονο και άριστα εξοπλισμένο στρατό.

Συμπερασματικά σχόλια

Θα περιοριστώ στο να ανακεφαλαιώσω τα επιχειρήματα που πρότεινα. Αυτά με τη σειρά τους δεν είναι τίποτε άλλο παρά προτάσεις για διόρθωση, εμπλουτισμό και περισσότερη αναζήτηση.

1. Διατηρώντας την ιδιομορφία του και την "Ελληνικότητα" του, το νέο ΠΑΣΟΚ του Σημίτη μπορεί να θεωρηθεί ως ένα νεοαναθεωρητικό κόμμα της Ευρωπαϊκής Αριστεράς.

2. Ότι έχω αποκαλέσει εδώ ως "η πνιγμένη φωνή του ΠΑΣΟΚ", αντιπροσωπεύει στην πραγματικότητα μια ασταθή ισορροπία συμβιβασμών μεταξύ νεοαναθεωρητισμού και παπανδρειακού σοσιαλισμού, μια ισορροπία που είναι εγγεγραμμένη στον κομματικό και κρατικό μηχανισμό.

3. Από άποψη πολιτικού προγράμματος, η ιδιομορφία της Ελλάδας και του ΠΑΣΟΚ εστιάζεται στο γεγονός ότι καμιά νεοφιλελεύθερη πολιτική δεν εφαρμόστηκε καθ' όλη τη δεκαετία του ογδόντα. Έτσι τώρα το ΠΑΣΟΚ είναι αναγκασμένο να θέσει σε ε-

φαρμογή ένα νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα λιτότητας με σκοπό να μετριάσει τη δημοσιονομική κρίση του κράτους και να επιτύχει την νομισματική ενοποίηση για τη χώρα, τη συντομότερη δυνατή ημερομηνία. Σε αυτή τη συνάφεια, το νέο ΠΑΣΟΚ βρίσκεται αντιμετώπιζε με την ανάγκη μιας νέας, μετακεϋνσιανής και φιλοσοσιαλδημοκρατικής συμφωνίας στη βάση μιας ενοποιημένης ελληνικής πολιτείας μέσα στην Ευρώπη.

4. Η αντίθεση “λαϊκισμού-εκσυγχρονισμού” στην ελληνική πολιτική, αν και είναι υπαρκτή, ενέχει ψευδείς συλλογισμούς. Έχει την τάση να αγνοεί τις διαφορές μεταξύ της Αριστεράς και της Δεξιάς¹⁵ και θεωρεί τον ένα ανταγωνιστικό άξονα αναγώγιμο του άλλου.

Σημειώσεις

1. D. Sassoon, *One Hundred Years of Socialism*, London, I. B. Tauris, 1996, σ. 730-754.

2. Για αυτό το ζήτημα, βλ. Β. Φούσκας, *Λαϊκισμός και Εκσυγχρονισμός. Η Εκπνοή της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-1994*, Αθήνα, Ιδεοκίνηση, 1995.

3. Βλ., OECD Economic Surveys, Greece 1993, OECD, Paris, 1993, σ. 45.

4. Καθώς ήταν αδύνατο να βρεθεί ένας τρόπος συμβίωσης, *modus vivendi*, μεταξύ των λαϊκιστών –υπό την ηγεσία του Άκη Τσοχατζόπουλου και του ίδιου του Παπανδρέου– και των εκσυγχρονιστών (Σημίτης), το ΠΑΣΟΚ πέρασε σοβαρές υπουργικές κρίσεις από το 1994. Στην 21 Νοεμβρίου 1995, ο Παπανδρέου εισήχθη στο Ωνάσειο νοσοκομείο της Αθήνας και παρέμεινε στην εντατική για δύο μήνες. Η εκσυγχρονιστική ομάδα του Σημίτη προσπάθησε να εισάγει ένα είδος “συλλογικής ηγεσίας” στο κόμμα που θα λειτουργούσε με μια συγκεκριμένη νεοαναθεωρητική πλατφόρμα. Εν τω μεταξύ, ο λαϊκιστής Τσοχατζόπουλος ενεργούσε προσωρινά ως πρωθυπουργός. Όταν λοιπόν ο Παπανδρέου επέτρεψε την ανεύρεση διαδόχου, η κοινοβουλευτική ομάδα του ΠΑΣΟΚ κλήθηκε να ψηφίσει. Σε μια επαναληπτική ψηφοφορία, 87 από τους 169 βουλευτές του ΠΑΣΟΚ εξέλεξαν τον Σημίτη, μετά από μια ισοπαλία του τελευταίου με τον Τσοχατζόπουλο στον πρώτο γύρο. Προς κατάπληξη, ο Γεράσιμος Αρσένης ηττήθηκε στον πρώτο γύρο από τον Τσοχατζόπουλο. Για μια λεπτομερή περιγραφή, Β. Φούσκας, “The Left and the crises of the Third Hellenic Republic, 1989-1997”, in D. Sassoon (ed.), *Looking Left; The European Left after the Cold War*, London, I. B. Tauris, υπό έκδοση.

5. Ο Σημίτης είχε να αποκρούσει κατηγορίες προδοσίας διότι συμφώνησε με τον Αμερικανό πρόεδρο Bill Clinton να αποσύρει από τις βραχονησίδες της ελληνική σημαία, και επίσης κατά την ομιλία του στη Βουλή, ευχαρίστησε τους Αμερικανούς για την βοήθειά τους στην αποκλιμάκωση της κρίσης, βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 31-1-1996 και 1-2-1996.

6. ΠΑΣΟΚ, Τέταρτο Συνέδριο, *Ιδεολογικές και Πολιτικές Θέσεις*, Αθήνα, ΠΑΣΟΚ Γραφείο Τύπου, 1996, σ. 62 κ. επ.

7. Με τον όρο "Τρίτη Δημοκρατία" αναφερόμαστε στην ιστορική περίοδο της μεταπολίτευσης, από το 1974 μέχρι σήμερα. Ως δεύτερη Ελληνική Δημοκρατία θεωρείται η περίοδος του μεσοπολέμου (1924-1935), ενώ η πρώτη αναφέρεται στον πόλεμο της ανεξαρτησίας εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (1821-1829).

8. Η νέα ηγετική ομάδα της ΝΔ, υπό την ηγεσία του Μιλτιάδη Έβερτ, απέτυχε να κατανοήσει αυτό το σημείο και στις επικείμενες εκλογές του Σεπτεμβρίου, έκανε την εκλογική εκστρατεία της σε μια καθαρά λαϊκιστική πλατφόρμα: Απαίτησε αναδιανομή και ακολούθησε μια φιλοαγροτική πολιτική, ενώ ταυτόχρονα υιοθέτησε κάποιες ισχυρές εθνικιστικές θέσεις στα ζητήματα της Κύπρου, της Μακεδονίας και του Αιγαίου.

9. Βλ., inter alia, K. Hope, "Greek government aims to step up pace to catch Emu", *Financial Times*, 15-11-1996, σ. 2.

10. Βλ., K. Hope, "Blockades fail to move Greece's PM", *Financial Times*, 6-12-1996, σ. 3.

11. K. Hope, "Greek government aims to step up pace to catch Emu", όπ.παρ.

12. ΠΑΣΟΚ, Τέταρτο Συνέδριο, *Ιδεολογικές και Πολιτικές Θέσεις*, όπ.παρ., σ. 44, κ. επ..

13. Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση του ζητήματος, βλ., Β. Φούσκας, *Λαϊκισμός και Εκσυγχρονισμός. Η Εκπνοή της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας*, όπ.παρ.

14. Εξαιτίας των συνεχόμενων εντάσεων στο Αιγαίο, η κυβέρνηση αποφάσισε να ξοδέψει το επιπλέον ποσό των τεσσάρων τρισεκατομμυρίων δραχμών τα επόμενα τέσσερα χρόνια για την ενίσχυση της άμυνας. Βλ. "Cautious style, ambitious plans", *Financial Times*, ειδικό ένθετο για την Ελλάδα, 28-11-1996, σ. 1.

15. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η παρακάτω δήλωση: "Ένα σύμπτωμα μειωμένου ιδεολογικού πάθους είναι το γεγονός ότι έγινε δύσκολη η διάκριση των δύο κύριων κομμάτων - ΠΑΣΟΚ και ΝΔ", Β. Clark, "Shades of grey", *Financial Times*, 28-11-1996, όπ.παρ., σ. 3. Ο συγγραφέας αναλύει την ελληνική πολιτική με βάση την αντίθεση λαϊκισμού-εκσυγχρονισμού. Παρόμοιες απόψεις υιοθετούνται από πολιτικούς αναλυτές, διανοούμενους, δημοσιογράφους και άλλους. Για μια λεπτομερή περιγραφή, βλ., Β. Φούσκας, *Λαϊκισμός και Εκσυγχρονισμός. Η Εκπνοή της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας*, όπ.παρ., και "The Left and the crisis of the Third Hellenic Republic", όπ.παρ.

Μετάφραση: Βασιλική Αγκαθίδου

